

IN THE SYSTEM OF SOCIAL COMMUNICATIONS

UDC 007:070:342.732

International Documents and National Legislation of Ukraine on Regulation of the Journalists Right for Freedom of Speech

Prystupenko Tetiana

*PhD in Historical, Professor,
Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv,
36/1 Yuriy Illienka St., Kyiv, 04119, Ukraine.*

Corresponding author's e-mail address: 4831355@ukr.net

ABSTRACT

The relevance of the study of the issue related to the right to freedom of speech of domestic journalists in the context of international documents and national legislation of Ukraine in this area is caused by the necessity of applying international standards in the real activities of media representatives and development of effective state information policy in this direction.

The objective of the research is to ascertain the current state as to protection of the right to freedom of speech of Ukrainian journalists, its interrelation with the program activities in this direction of influential international organizations, national legislation in the conditions of European choice of Ukraine.

The study is based on the Concept of national strategy on human rights, the domestic legislative experience in protecting the right to freedom of speech of media representatives and its practical implementation, the global information activities of UN / UNESCO in this context.

The situation concerning restriction of freedom of speech in Ukraine, the rights and freedoms of journalists and other democratic values takes place contrary to the norms and provisions of the Constitution of Ukraine, other legislative acts of the state as well as international documents ratified by Verkhovna Rada of Ukraine.

KEYWORDS: information policy; information legislation; international documents; freedom of speech; right to information.

УДК 007:070:342.732

Міжнародні документи та національне законодавство України щодо регулювання права на свободу слова журналістів

Приступенко Тетяна, Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук, професор

Резюме

Актуальність вивчення питання права на свободу слова вітчизняних журналістів в контексті міжнародних документів та національного законодавства України в цій царині зумовлена необхідністю застосування міжнародних стандартів у діяльності представників мас-медіа, розробки ефективної державної інформаційної політики.

Мета дослідження – визначити сучасний стан захисту права на свободу слова українських журналістів, його взаємозв'язок з програмною діяльністю в цьому напрямі впливових міжнародних організацій, національного законодавства в умовах європейського вибору України.

В основу дослідження покладена Концепція національної стратегії у сфері прав людини, законодавчий вітчизняний досвід щодо захисту права на свободу слова представників ЗМІ та його практична реалізація, глобальна інформаційна діяльність ООН/ЮНЕСКО в цьому контексті.

Ситуація щодо обмеження свободи слова в Україні, прав та свобод журналістів, інших демократичних цінностей відбувається всупереч нормам і положенням Конституції України, іншим законодавчим актам держави, міжнародним документам, ратифікованими Верховною Радою України

Ключові слова: інформаційна політика; інформаційне законодавство; міжнародні документи; свобода слова; право на інформацію.

Приступенко Т. Международные документы и национальное законодательство Украины по регулированию права на свободу слова журналистов

Резюме. Актуальность изучения вопроса права на свободу слова отечественных журналистов в контексте международных документов и национального законодательства Украины в этой области обусловлена необходимостью применения международных стандартов в реальную деятельность представителей СМИ, разработку эффективной государственной информационной политики в этом направлении.

Цель исследования – определить современное состояние защиты права на свободу слова украинских журналистов, его взаимосвязь с программной деятельностью в этом направлении влиятельных международных организаций, национального законодательства в условиях европейского выбора Украины.

В основу исследования положена Концепция национальной стратегии в области прав человека, законодательный отечественный опыт по защите права на свободу слова представителей СМИ и его практическая реализация, глобальная информационная деятельность ООН / ЮНЕСКО в этом контексте.

Ситуация с ограничением свободы слова в Украине, прав и свобод журналистов, других демократических ценностей происходит вопреки нормам и положениям Конституции Украины, другим законодательным актам государства, международным документам, ратифицированными Верховной Радой Украины

Ключевые слова: інформаційна політика; інформаційне законодавство; міжнародні документи; свобода слова; право на інформацію.

1. Вступ

Для подальшої демократизації вітчизняних політичних та громадянських інститутів вкрай необхідні плюралізація та свобода мас-медіа, скасування цензури, формування партнерських взаємостосунків влади та ЗМІ, запровадження міжнародних стандартів у діяльність мас-медійних організацій. Ці напрями є одними із пріоритетних щодо включення нашої країни в міжнародні політичні та світові комунікаційні процеси.

Мета дослідження – визначити сучасний стан захисту права на свободу слова українських журналістів, його взаємозв'язок з програмною діяльністю в цьому напрямі впливових міжнародних організацій, національного законодавства в умовах європейського вибору України. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких основних завдань:

- здійснити аналіз вітчизняних стратегій та законодавства щодо права на свободу слова журналістів;
- відстежити основні пріоритети національної політики в цьому аспекті;
- визначити роль міжнародних організацій, зокрема ООН/ЮНЕСКО та Ради Європи, у розвитку та формуванні незалежних та плюралістичних ЗМІ;
- виявити взаємозалежність міжнародних документів у сфері становлення демократичних мас-медіа і вітчизняного інформаційного законодавства України;
- з'ясувати реалії законодавчого забезпечення свободи слова в Україні, прав та свобод журналістів.

2. Методи дослідження

Основний метод дослідження – аналіз Концепції національної стратегії у сфері прав людини, законодавчого вітчизняного досвіду щодо захисту права на свободу слова представників ЗМІ та його практичної реалізації, глобальної інформаційної діяльності ООН/ЮНЕСКО в цьому контексті.

3. Теоретичне підґрунтя

Є числені наукові дослідження зарубіжних і вітчизняних фахівців з актуальних проблем розвитку плюралістичних мас-медіа, свободи журналістської діяльності. Зокрема, філософсько-правові концепції соціальної відповідальності, свободи, справедливості (Г. Йонаса, П. Рікера, Дж. Роулза та ін.), у сучасній глобальній інформаційній площині розвинуті Б. Беллом, М. Макклуюеном, Т. Стоуньером, А. Тоффлером, Ф. Сібертом, В. Шраммом, Т. Петерсоном, У. Дайзардом, Ф. Уебстером та ін. Важливу роль у розумінні та розв'язанні питань наукової розвідки відіграли дослідження зарубіжних авторів, які стосувалися нормативно-правових проблем функціонування ЗМІ країн Центральної та Східної Європи – Ф. Касміра, Е. Монкса, А. Рідінга, П. Гроса, а також вітчизняних – Є. Макаренко, В. Іванова, О. Каплій, Н. Петрової, О. Арістової, О. Вознесенської, О. Дзьобань, І. Домбровського, Н. Кравченко, О. Баранова, Ю. Брижка, Ю. Базанова, В. Грутя та ін.

Джерельну базу дослідження складають:

- офіційні документи міжнародних організацій: ООН/ЮНЕСКО, Ради Європи, неурядових організацій, присвячені проблемам свободи слова та правам журналістів;
- вітчизняне законодавство щодо діяльності засобів масової інформації;
- вітчизняні періодичні видання з досліджуваної тематики.

4. Результати й обговорення

Становлення та формування сучасного інформаційного законодавства України із закріпленням прав та свобод журналістів як творчих працівників почалося відразу після прийняття Декларації про державний суверенітет України [1] та Акту проголошення її незалежності [2]. Саме ці документи новітньої історії держави лягли в основу сучасного вітчизняного інформаційного законодавства з його фундаментальними базовими принципами – права на свободу слова, самовираження та баланс думок, незалежну інтелектуальну творчість, скасування цензури як політичного інституту, а відтак – необхідність запровадження міжнародних журналістських стандартів у діяльність вітчизняних ЗМІ на основі документів в ООН/ЮНЕСКО, Ради Європи, ОБСЄ та ін.

Активна та дієва робота щодо розробки законодавства в масмедійній галузі розпочалася після прийняття Основного Закону нашої держави – Конституції України 28 червня 1986 р. [2]. Однією з важливих статей Основного Закону в умовах розбудови її інформаційного простору стала 15 стаття документа. В її змісті були закладені фундаментальні принципи нових суспільно-економічних відносин країни, які ґрунтуються на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова. Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Ці положення 15 статті знайшли втілення і подальший розвиток у другому розділі Основного Закону «Права, свободи та обов’язки людини та громадянина». Через всі статті цього розділу проходить ідея щодо невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини, їх невичерпності. Підкреслюється, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. І це повною мірою стосується також діяльності журналістів, їхніх прав і свобод, доступу до інформації та її поширення, свободи журналістської діяльності та ін.

Серед статей, які безпосередньо чи опосередковано регламентують діяльність представників ЗМІ, у другому розділі Основного Закону можна виділити статтю 31, в якій передбачається гарантія таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочині чи з’ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Про неможливість зазнавати втручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України, йдеться у статті 32. Її норми передбачають недопущення збирати, зберігати, використовувати та поширювати конфіденційну інформацію без згоди особи, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Кожен громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах та організаціях з відомостями про себе, які не є державною чи іншою захищеною законом таємницею. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім’ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також права на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Важливою також для діяльності творчих представників ЗМІ та їх прав є стаття 35 щодо права на свободу світогляду й віросповідання та стаття 36 щодо права на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів; а також стаття 41 щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Більш детально це право конкретизується у статті 54. В ній йдеться про гарантії свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захисту інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Проте акумулює права та свободи журналістської діяльності, безперечно, стаття 34 Конституції України. В ній гарантуються права кожному на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Ці права можуть бути обмежені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Важливим продовженням та деталізацією зазначених норм Конституції України, і зокрема 34 статті, стало прийняття у 2015 р. відповідним Указом Президента України «Національної стратегії у сфері прав людини» [3]. Затвердження цього документа було зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини, вирішення системних проблем у зазначеній сфері. Стратегія була спрямована на об'єднання суспільства довкола розуміння цінності прав і свобод людини, які захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації. Метою реалізації Стратегії було забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника під час визначення державної політики, прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Одним із важливих стратегічних напрямів цього документа стало забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації та вільного розвитку особистості. Як було констатовано, в Україні зменшено втручання держави в професійну діяльність журналістів, унормовано питання створення Суспільного телебачення і радіомовлення України та базові стандарти прозорості відносин власності стосовно засобів масової інформації. Водночас існує низка проблем, які залишаються неврегульованими. Серед таких проблем найбільш актуальними є надмірне державне регулювання інформаційних відносин; неналежний рівень захисту журналістів; державна пропаганда та обмеження на публічні висловлювання з окремих питань; вплив власників ЗМІ на формування редакційної політики; неналежна практика реалізації законодавства у сфері доступу до інформації, в тому числі публічної інформації; відсутність гарантованого доступу кожного до інформаційних ресурсів, зокрема до мережі інтернет.

Врегулювання цих проблем передбачає досягнення стратегічної мети у сфері прав людини – забезпечення вільного обміну інформацією та свободи вираження поглядів і переконань. Тобто в державі створюються такі соціально-політичні, економічні та духовні умови, за яких дотримуються принципи ідеологічної багатоманітності, впроваджується інформаційна політика захисту і протидії інформаційній війні, недопущення мови ворожнечі, забезпечується свобода діяльності ЗМІ, що передбачає свободу редакційної політики,

прозорість інформації стосовно власності і джерел фінансування мас-медіа, захист професійної діяльності та безпеку журналістів; реформовано друковані ЗМІ державної та комунальної форм власності, обмежено до необхідного мінімуму державне регулювання діяльності засобів масової інформації. Крім цього – розмежовано діяльність офіційних друкованих видань державних органів, органів місцевого самоврядування та інших ЗМІ, забезпечено ефективний доступ до інформації, а також систему гарантій доступу кожного до інформаційних ресурсів, зокрема до мережі інтернет. Реалізація саме таких завдань з боку держави та відповідних регулятивних інституцій дасть можливість реально гарантувати в країні право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Відповідні положення Конституції України, Національної стратегії у сфері прав людини, норми законодавства в інформаційній галузі (а це близько 40 законів та інших нормативно-правових документів), Кримінального Кодексу України та Цивільного Кодексу України, надзвичайно важливі для діяльності журналістів, їхніх прав та свобод, розвитку в цілому мас-медійного простору нашої держави, запровадження міжнародних журналістських стандартів в інформаційну галузь. Адже йдеться, передусім, про досвід реалізації подібних норм і механізмів у законах західних країн, про чесні та прозорі взаємовідносини між пресою та владою, про баланс їхніх інтересів у суспільстві. Така практика нормотворчої роботи країн західної демократії щодо права на інформацію, свободу слова концептуально базується на положеннях Загальної декларації прав людини ООН (1948 р.) [1, с.18-24].

Цей документ, 70-річчя його прийняття якого відзначило все прогресивне людство 10 грудня 2018 р., став своєрідною віхою в історії світової демократії. З його ухваленням на міжнародному, наднаціональному рівні було визнано, що кожна людина володіє гідністю з моменту народження і до смерті. З прийняттям Декларації людство отримало надію на право кожного бути вільним, жити у світі без насильства, дискримінації, бідності, воєн, екологічних катастроф. Кожній людині має належати низка прав, які не можуть даруватися або бути забрані кимось. Будь-яка держава, що приєдналася до Декларації, зобов'язується дотримувати ці права по відношенню до всіх людей (не тільки громадян), які перебувають на її території. Крім того, міжнародне співтовариство має право контролювати дотримання державою прав людини. Відтак, йдеться про те, що Декларація стала першим каталогом прав людини, що охоплює як права цивільні та політичні (право на життя, на свободу від катувань, тортур, свободу слова), так і соціально-економічні та культурні (право на створення профспілок, на працю і відпочинок, медичне обслуговування та ін.). У Статуті ООН, прийнятому в 1945 р., йдеться про обов'язок держав сприяти співпраці з ООН в умовах загальної пошани і дотримання прав людини. Положення Декларації були згодом використані при створенні національних законодавств багатьох країн світу. Вони практично цілком були повторені в багатьох країнах світу. Конституція України так само базується на положеннях Загальної Декларації прав людини, зокрема її другий розділ – «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

На основний документ ООН посилаються також Конституційні суди багатьох країн світу. Відтак документ у такий спосіб перетворився у «необхідне» право, обов'язкове для виконання.

Декларація ООН також стала основою для створення міжнародної системи захисту прав людини. Йдеться, зокрема, про регіональну систему – африканську, американську, європейську. До речі, щодо європейської системи, то вона визнана найбільш ефективною в царині захисту прав людини. Її результатом стало ухвалення Європейської конвенції з прав людини у 1950 р. (Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод) [4] і створення Європейського суду з прав людини згідно з протоколом № 11 Європейської Конвенції з прав людини, який функціонує на постійній основі. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції та протоколів

до неї. Згодом схожі механізми захисту прав людини були сформовані на американському континенті і в Африці.

У самій ООН у 1966 р. були прийняті так звані Білль про Права, Міжнародний пакт, що містив громадянські та політичні права [5], Міжнародний пакт про соціально-економічні та культурні права [1, с. 24–36] і два факультативні протоколи до них [6].

Виходячи з пріоритету загальнолюдських цінностей, загальновизнаних принципів міжнародного права ВР України саме в Міжнародний день прав людини (10 грудня 1991 р.) ухвалила закон, згідно з яким укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять нині невід'ємну частину національного законодавства. Згодом ця норма була закріплена у статті 9 Конституції України. Це повною мірою стосується як вищезазначених документів ООН, так і Євроконвенції (ратифікована в 1997 р.). Відтак, громадянам України надана можливість захищати свої права, застосовуючи міжнародні норми у такому самому порядку, який передбачений для норм національного законодавства. Більше того, у випадках порушення їх прав громадяни України, які вичерпали всі наявні внутрішні засоби правового захисту, можуть звертатися до відповідних міжнародних судових інстанцій. Це повною мірою стосується й діяльності, прав та свобод журналістів.

У самому тексті Загальної декларації прав людини є низка статей, що стосуються свободи слова та підпадають під діяльність творчих представників ЗМІ. Перш за все, це перша частина Преамбули документа, в якій ідеться: «беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей...» [1, с. 18].

Важливе значення в контексті свободи слова та журналістської діяльності має стаття 3 Декларації, в якій утверджується право на життя, свободу та особисту недоторканість. Її загальний характер більш детально конкретизує стаття 12. В ній зазначається про те, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканість його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

І, нарешті, резюмують всі ці положення статті 18 та 19. Так, стаття 18 проголошує право на свободу думки, совісті та релігії. А стаття 19 зазначає право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Підкреслюється, що це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідею будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Конкретне наповнення і втілення основні ідеї цих статей, і особливо 19 статті Загальної декларації прав людини, знайшли відображення у діяльності та документах Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури – ЮНЕСКО. Роль організації посилилася після 25 сесії її Генеральної конференції в 1989 р. у зв'язку з прийняттям Нової стратегії в галузі комунікації [7, с. 10]. Відтак, використовуючи нові можливості свободи слова, вільного обміну інформацією, захисту прав людини, і зокрема журналістів, які відкрилися по закінченню холодної війни, ЮНЕСКО розгорнула свою діяльність, спрямовану на заохочення вільного поширення інформації як на міжнародному, так і на національному рівнях. Зусилля організації концентруються, зокрема, на сприянні незалежності та плюралізму засобів масової інформації, нових комунікаційних технологіях, використанні комунікації для запобігання конфліктів та зміцнення миру після конфліктів. Так, ЮНЕСКО спільно з Департаментом громадської інформації ООН (ООН-ДОІ) та із залученням деяких міжнародних професійних організацій, які співпрацюють у царині мас-медіа, провела серію регіональних семінарів під назвою «Сприяння незалежним та плюралістичним засобам інформації». Перший такий семінар відбувся у Віндгуці (Намібія, 1991 р.), другий – в Ал-

ма-Аті (Казахстан, 1992 р.), третій – у Сантьяго (Чілі, 1994 р.), четвертий – у Сані (Йемен, 1996 р.), п'ятий – у Софії (Болгарія, 1997 р.).

У прийнятих на цих форумах деклараціях відображаються потреби суспільств у галузі комунікації в різних частинах світу, зокрема, щодо захисту прав журналістів під час виконання ними їх професійного обов'язку, а також під час перебування їх у зонах конфлікту. Так, наприклад, про це йдеться у Сантьягській декларації. У ній було заявлено про рішуче засудження факту, коли журналісти, видавці та працівники радіо і телебачення є жертвами репресій, погроз, нападів, убивств, арештів, затримань та викрадень, а особи, причетні до їх цих дій, у багатьох випадках залишаються безкарними. Крім цього, журналісти піддаються обмеженням у формі економічного та політичного тиску, як, наприклад, цензура, придбання обладнання та інших професійних матеріалів; використання систем ліцензування та зловживання у формі контролю, які обмежують можливості використання друкованих та аудіовізуальних засобів інформації; відмова у поїздках або наданні віз, що унеможливають вільне пересування журналістів; обмеження щодо вільного потоку новин та інформації, й обмеження щодо поширення друкованих видань усередині країни та за її межами [7, с. 34-35].

Такі засадничі принципи діяльності журналістів підтвердила й Софійська декларація ЮНЕСКО (1997 р.), на якій автору дослідження довелося побувати і безпосередньо брати участь у її роботі. Зокрема, наголошувалося на дотриманні в країнах конституційних та правових гарантій свободи преси та журналістів, скасуванні «темників» для ЗМІ, які обмежують ці свободи та є неприйнятними у суспільстві. Це повною мірою стосується й надання журналістам вільного доступу до інформації, якою володіють органи влади, а також права журналіста не розголошувати джерел своєї інформації. Важливою частиною Декларації стало засудження використання будь-якої цензури щодо діяльності представників ЗМІ, а також захист прав журналістів, коли вони стають жертвами політичного та іншого тиску, переслідувань, фізичних насильств та ін.

Генеральна конференція ЮНЕСКО на своїй 26 сесії (1991 р.) зафіксувала важливість рішень першого Віндгукського семінару та його Декларації щодо розвитку свободи, незалежності та плюралізму ЗМІ, підтвердивши ключовий зміст документа про те, що вільна, плюралістична та незалежна преса є суттєвим елементом демократичного суспільства [7, с. 10–11].

Генеральна конференція, враховуючи важливість таких засадничих принципів у діяльності демократичних країн світу, передала Генеральній Асамблеї ООН побажання оголосити 3 травня «Всесвітнім днем свободи преси». Генасамблея затвердила цю пропозицію на своїй 48 сесії. Незмінність принципів свободи слова, розвитку незалежних та плюралістичних ЗМІ з боку ООН засвідчило і привітання Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерреша у зв'язку із Всесвітнім днем свободи слова у травні 2018 р. Зокрема, він закликав уряди боротися за свободу преси і захищати журналістів. Відстоюючи свободу преси, підкреслив Генеральний секретар, ми відстоюємо наше право знати правду [8, с. 1].

В сучасних умовах ЮНЕСКО спільно з Радою Європи та Європейським Судом відповідно до розвитку глобальної інфоінфраструктури, створення світового кіберпростору напрацьовує новий погляд на правове регулювання обміну інформацією. В рамках міжнародних організацій ЮНЕСКО/РЄ/ЄС проводилися дослідження розвитку інформаційної цивілізації, реалізовувалися проекти за програмою «Комунікація, інформація, інформатика та телематика». Мета програмної діяльності міжнародних організацій у галузі комунікації полягає у сприянні вільному розповсюдженні ідей словесним або образним шляхом на основі як традиційних, так і нових комунікаційних технологій, забезпечення доступу до інформації в глобальних комп'ютерних мережах, в розвитку потенціалу у сфері комунікації та виробництва інформаційних продуктів і послуг, побудові інформаційного суспільства в ХХІ ст. Також під егідою ЮНЕСКО/РЄ/ЄС був розпочатий проект «Inforights» (1997

р.) – створення кодексу інформаційного права, до якого долучилися міжнародні організації, а також Європейський Суд з прав людини та Міжнародний Суд. Основні етичні та правові питання кіберпростору, які розглядалися міжнародними співтовариствами, сконцентрували складні та взаємозалежні проблеми, пов'язані із свободою слова, вільним поширенням інформації та правом на інформацію.

Нині ЮНЕСКО опинилася перед серйозним викликом, пов'язаним із заявою США від 12 жовтня 2017 р. щодо їх виходу зі складу організації. До речі, США роблять це не вперше. Раніше такий крок було здійснено в 1985 р. за президенства Рональда Рейгана зі схожими обвинуваченнями ЮНЕСКО в антиамериканізмі та необґрунтованих витратах внесків. США тоді підтримала Велика Британія, яка повернулася до ЮНЕСКО в 1997 р., а США – в 2003 р. – за часів президента Джорджа Буша-молодшого. Це рішення набуде чинності з 31 грудня 2018 р. Одночасно з цим таким кроком США Ізраїль також почав підготовку щодо виходу з ЮНЕСКО.

Міжнародні правозахисні журналістські організації – «Комітет захисту журналістів», «Репортери без кордонів» та «Артикл 19» у своїй спільній заяві з цього приводу засудили рішення уряду США, оскільки це буде серйозним ударом по роботі міжнародного співробітництва у напрямі зміцнення свободи преси та вільного глобального обміну інформацією, який зробить світ менш безпечним місцем для журналістів [9, А.5].

На думку міжнародних експертів та аналітиків, вихід США із ЮНЕСКО – це небезпечний симптом кризи всієї системи ООН і намагання Вашингтона демонтувати наявну модель міжнародної організації – оскільки в умовах кризи та подальшого краху однополярного світу ООН вже не відповідає інтересам США. Цей крок також необхідно пов'язувати і з ідеями щодо реформування Радбезу ООН (скасування чи послаблення інституту права «вето»), з рішенням Трампа щодо виходу з Паризької кліматичної угоди та угоди щодо Іранської ядерної програми. Таке посягання на засади діяльності ООН, визначеними за результатами Другої світової війни, може призвести до руйнівних наслідків у галузі гуманітарного міжнародного співробітництва, захисту прав та свобод людини, яке повинно зміцнювати та об'єднувати всі країни та народи планети.

Особливо це стає важливим в діяльності як міжнародній, так і внутрішній нашої держави. Як відомо, Україна, яка у жовтні 2017 р. була обрана членом Ради ООН із прав людини на 2018–2020 рр. за квотою від Східної Європи [10, с. 5]. Таке членство нашої країни надаватиме додаткові можливості для дотримання в державі прав людини, і зокрема, прав журналістів, сприяння розвитку плюралістичних ЗМІ, свободі слова та праву на інформацію.

Проте, як свідчить практична діяльність вітчизняних журналістів, їх взаємостосунки з владою, свобода слова та права журналістів у нашій державі порушуються попри існування відповідних норм законів, а також кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК) та злочини проти журналістів (погроза або насильство щодо журналіста, ст. 345, 347, 348, 375 КК) [11, с. 131]. Так, в оприлюдненому 19 грудня 2017 р. міжнародною організацією «Репортери без кордонів» звітові щодо світової небезпеки діяльності ЗМІ Україна була визнана як зона ризику для представників мас-медіа [12, с. 5]. Важливою для аналізу сучасних реалій, у яких працюють вітчизняні журналісти, була й оцінка такої впливової міжнародної неурядової правозахисної організації як «Дім свободи» (Freedom House (FH)) у 2009-2013 рр. та 2015-2017 рр., де українські медіа переважно мали статус «частково вільних», а у 2014 р. були віднесені до категорії «невільних» [13]. Саме 2014 р. було визнано FH найгіршим періодом в українській історії з часу здобуття незалежності в 1991 р. [14].

У доповіді FH щодо політичних прав і громадянських свобод «Свобода у світі – 2018» Україна наразі є «частково вільною країною», а Крим отримав статус «невільної території», яку окупувала РФ. Рівень свобод у нашій державі, за версією FH, в цілому продовжує

погіршуватися. Загальний бал України в рейтингу – 62 (0 – найменш вільна і 100 – найбільш вільна). Оцінка політичних та громадянських свобод та загальна оцінка України становить 3 бали з 7 (1 – найбільш вільна і 7 – найменш вільна) [15, с. 7].

З таким рейтингом погодилися й експерти, які готували доповідь ООН щодо прав людини в нашій державі за 2017 р. Так, було підкреслено, що не розслідується справа проти сайту «Миротворець», який акумулює дані про «ворогів народу». На цьому веб-сайті продовжують друкувати особисті дані журналістів. Це призвело, наприклад, до того, що навіть один з вітчизняних банків відмовився віддавати клієнту гроші на підставі того, що він є на сайті «Миротворець». У доповіді також згадується й заборона на ввезення російських книжок. Так, було підкреслено, що в період з 1 січня 2017 р. по 14 лютого 2018 р. Державний комітет телебачення і радіомовлення України заборонив 30 книжок, виданих у РФ. У звіті ООН також зазначалося про 18 випадків посягань на свободу думки та ЗМІ. Комісія виявила 9 фактів нападів на журналістів, 5 із яких були здійснені представниками крайніх правих організацій. При цьому згадувалася байдужість правоохоронних органів. Як приклад, йшлося про блокування холдингу «NEWSONE» та побиття його журналіста, напад на журналістів «Радіо Свобода» та два випадки нападів на журналістів ЗМІ з боку представників радикального угруповання «С14» [16, с. 5].

А експерти Інституту масової інформації за 8 місяців 2018 р. зафіксували 168 порушень свободи слова та прав журналістів [17, с. 2]. Долучилися до цієї сумної статистики і дані Національної спілки журналістів України, яка повідомила, що лише у вересні було здійснено 6 нападів на жінок-журналістів [18, с. 3]. З приводу такої ситуації з відповідною заявою виступив голова НСЖУ С. Томіленко, який звинуватив у таких діях безвідповідальних українських чиновників, які ділять журналістів на «своїх» та «чужих», позбавляючи в такий спосіб представників ЗМІ відповідних прав та свобод. А це призводить до агресії та фізичного насильства щодо працівників мас-медіа. Відтак «політикам необхідно припинити спекуляції та цькування журналістів, а правоохоронцям – прозвітувати не відписками, а прізвищами тих кривдників журналістів, які повинні бути належним чином покарані» [19, с. 4]. Адже саме з цією метою ЮНЕСКО ухвалила рішення щорічно, 2 листопада, відзначати День припинення безкарності за злочини проти журналістів. Цій даті були присвячені 1 листопада 2018 р. (за сприянням Національної спілки журналістів України) громадські слухання «Фізична безпека журналістів та свобода слова в Україні [20, с. 3].

5. Висновки

Ситуація щодо обмеження свободи слова в Україні, прав та свобод журналістів, інших демократичних цінностей відбувається всупереч нормам і положенням Конституції України, іншим законодавчим актам держави, міжнародним документам, ратифікованими Верховною Радою України. Саме про таку небезпечну тенденцію йшлося на Ялтинській міжнародній конференції «Yes, 2018», присвяченій обговоренню українського політсезону 2018–2019 рр. та захисту вітчизняного інформаційного простору [21, с. 2].

Питання взаємодії та дотримання балансу у стосунках держава – мас-медіа, тиск на свободу слова, важливість запровадження міжнародних стандартів у діяльність мас-медіа, критики та контроль з боку ЗМІ за діяльністю державних інститутів, право мас-медіа бути в опозиції до влади – такими були основні питання міжнародного форуму ОБСЄ у Варшаві щодо основних стратегій ЗМІ, які обговорювалися у вересні 2018 р. [22, с. 6–7]. Ця новітня стратегія діяльності мас-медіа покликана запобігти викликам та загрозам, перед якими опинилася світова спільнота – кібератаки, гібридні інформаційні війни, тиск на свободу слова тощо. Досягти цього можна за умов застосування міжнародних стандартів та норм у діяльність мас-медіа, розвитку плюралістичних та незалежних від олігархів ЗМІ, поваги до

демократичних цінностей, верховенства прав у державі, ефективної державної інформаційної політики, існування дійсно «четвертої влади» – одного з найважливіших інститутів демократичного суспільства, який контролює та опонує іншим гілкам влади, виступає за права та свободи всіх громадян суспільства.

References

1. Kachurenko, Yu. K. (Ed.) (1992), Human Rights: International Treaties of Ukraine, Declarations, Documents, Naukova dumka, Kyiv, 198, p.
2. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Constitution of Ukraine, no. 30, p. 141, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 10.11.2018)
3. Official Bulletin of Ukraine (2015), On Approval of the National Strategy on Human Rights: Decree of the President of Ukraine as of August 25, 2015, No. 501/2015, no. 69, article 2257, p.12.
4. Council of Europe (2010), Convention on Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as of 04.11.1950, No. 994-527, available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (assessed: 10.11.2018)
5. UN (1966), International Covenant to International Agreement on Civil and Political Rights, No. 2148-08, available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 10.11.2018).
7. United Nations (1996), United Nations About the Issues of Education, Science and Culture. Basic Documents in the Field of Communication, 1989-1995, no. C 11-96/WS /2, p. 10.
8. Den (2018), no. 78/79, p. 1
9. Koroliiov, D. (2017), “US withdrawal from UNESCO: the first step towards dismantling the UN?”, 2000, no.43.
10. Ukraina Moloda (2017), “Ukraine is a member of the UN on human rights”, no. 125, p. 5
11. Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine as of 05.04.2001, No. 2341-III, Current Version as of 09.03.2017, no. 25-26, p. 131.
12. Borovskiyi, O. (2017), “Journalists under the gun: within one year 65 media professionals were killed”, Ukraina Moloda, vol. 152, p. 5
13. Freedom House (2017), “Freedom of press”, available at: <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press> (accessed: 10.11.2018)
14. Dysiuk, O. (2015), “The right to have voice: the history of freedom of speech in Ukraine”, 112.ua, available at: <https://ua.112.ua/statji/pravo-na-holos-istoriia-svobody-slova -v-ukraine-277826.htm> (accessed: 10.11.2018).
15. Vitovych, I. (2018), “Movement forward has turned back”, Ukraina Moloda, no. 6, p. 7
16. Ivanova, E. & Petik, M. (2018), “The UN report: Maidan’s case and the attack on the “Vesti””, Vesti, no. 48, p. 5.
17. Ukraina Moloda (2018), A Column “Auditing Chamber”, no. 100, p. 2.
18. Ukraina Moloda (2018), A Column “Auditing Chamber”, no. 108, p. 3.
19. Media Courier in Ukraine (2018), “And why did you get there”, vol. 39, p. 4.
20. Konovalova, K. (2018), “Yalta International Conference “Yes, 2018””, Segodnia, vol. 167, p. 2/
21. Khrustaliiov, A. (2018), “The authorities should thank for criticism from the media”, Vesti, no. 151, pp. 6-7.

Submitted 14.11.2018

Список джерел

1. Права людини: міжнародні договори України, декларації, документи / [упоряд. Ю. К. Качуренко]; передне слово Л. Кравчука. 2-ге вид. Київ : Наукова думка, 1992. 198, с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.11.2018)
3. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 // Офіційний вісник України. 2015. № 69. Ст. 2257. С.12.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950, поточна редакція від 01.06.2010, підстава 994–527, набуття чинності в Україні з 11.09.1997 URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.11.2018)
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966, ратифікація від 19.10.1973, підстава 2148-08 // URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 10.11.2018).
6. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права: ООН; Протокол, Міжнародний документ від 16.12.1966, набуття чинності для України міжнародного договору від 25.10.1991 URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086 (дата звернення: 10.11.2018)
7. Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. Основные документы в области коммуникации. 1989-1995гг. – С 11-96/WS/2. 1996. С. 10.
8. День. 2018. 4-5 трав. (№ 78/79). С. 1.
9. Королёв Дмитрий. Выход США из ЮНЕСКО: первый шаг к демонтажу ООН? / Дмитрий Королёв // 2000. Вип. 43. 2017. 27 окт. С. А.5.
10. Україна – член ООН із прав людини // Україна молода. Рубрика «Новини плюс». Вип. 125. 2017. 19 жовт. С. 5
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001, №2341-III, поточна редакція від 03.09.2017, підстава 2063-19 // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. С. 131.
12. Боровський О. Журналісти під прицілом: упродовж року в світі загинули 65 працівників ЗМІ // Україна молода. Вип. 152. 2017. 20 грудня. С. 5.
13. Freedom House. Freedom of the Press. URL : <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press> (дата звернення: 10.11.2018)
14. Дисюк О. Право на голос: Історія свободи слова в Україні // Новини України та світу – 112.ua: URL : <https://ua.112.ua/statji/pravo-na-holos-istoriia-svobody-slova-v-ukraini-277826.html> (дата звернення: 10.11.2018)
15. Вітович І. Рух уперед відкотився назад // Україна молода. Вип. 6. 2018. 17 січня. С. 7.
16. Иванова Е., Петик М. Отчёт ООН: дела Майдана и нападение на «Вести» // Вести. Вип. 48. 2018. 20 марта. С. 5
17. Україна молода. Рубрика «Рахункова палата» Вип. 100. 2018. 14-15 вересня. С. 2.
18. Україна молода. Рубрика «Рахункова палата» Вип. 108. 2018. 5-6 жовтня. С. 3.
19. А чего вы туда подходили // Медиакурьер в Украине. Вып. 39. 2018. С. 4.
20. Коновалова К. Ялтинская международная конференция «Yes, 2018» // Сегодня. Вип. 167. 2018. 17 сентября. С. 2.
21. Хрусталёв А. За критику со стороны медиа власть должна благодарить // Вести. Вип. 151. 2018. 17 сентября. С. 6–7.

Надійшла до редколегії 14.11.2018